

Eugen
SIMION

Un model al genului: *Poezie și adevăr**

Abstract

Poetry and truth, one of Goethe's emblematic works, is described by Eugen Simion as an educational guide, the reconstruction of a biography presenting the man within the world (period and society) he has lived in, the Germany of the second half of the XVIII-th century. The question arises whether or not the confession in Goethe's work is inspired by his own experience or is just pure fiction.

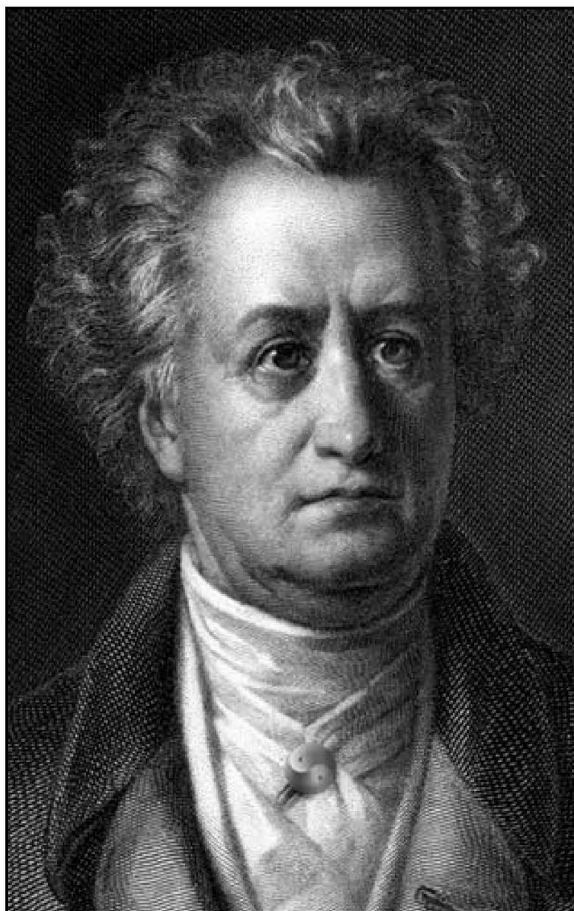
Aleg, dintre numeroasele narațiuni autobiografice care au intrat în literatură și au rezistat de-a lungul timpului, *Poezie și adevăr*, opera lui Goethe devenită un manual de educație pentru atâtea generații. O recitesc acum din necesități critice (demonstrative), după ce, cu multe decenii în urmă, am citit-o pe nerăsuflăte la îndemnul lui Tudor Vianu. Acesta tradusese el însuși autobiografia lui Goethe și nu ezita să vorbească, în stilul său de pasionalitate bine stăpânită și bine articulată retoric, la cursul magistral de literatură universală, despre această scriere de căpătâi. Sunt foarte curios și, trebuie să mărturisesc, sunt emoționat (ceea ce mi se întâmplă foarte rar după 40 de ani și mai bine de critică literară!) când reiau în mână această carte ce mă fascinasese și, în același timp, mă intrigase în anii mei de studii. Parcă m-aș fi pregătit să reîntâlnesc o ființă admirabilă pe care n-o mai văzusem din îndepărtata noastră tinerețe! Cum arată? O mai pot recunoaște? Mai are ceva din ceea ce înflăcărase spiritul meu tânăr? Comparație nepotrivită, îmi dau seama, dar de ce s-o îndepărtez dacă mi-a venit în minte tocmai când mă pregăteam să iau în mână primul tom din această carte care mi-a fermecat sfârșitul adolescenței mele? Ce bizar, îmi amintesc și acum cu o uluitoare exacti-

tate termenul pe care îl folosea Tudor Vianu pentru a defini spiritul de curiozitate și vigilență al lui Goethe: „pândar”. Profesorul nostru, care traducea sau tocmai tradusese *Poezie și adevăr*, era foarte mulțumit că a găsit în limba română un corespondent atât de potrivit care să definească starea de veghe, starea de bucurioasă neliniște a adolescentului Goethe care observa cu mare atenție cum cresc, de la o zi la alta, lăstarii de viață de sine. „Pândar”, pronunța el, cu o vădită bucurie interioară. Goethe supraveghea natura „ca un pândar” - și în ochii profesorului apărea o stranie lumină.

*

Poezie și adevăr a început să fie scrisă în 1808 și publicată (primele trei părți) între 1811 și 1814. Partea a patra, care duce biografia autorului până la vârsta de 25 de ani, a apărut în 1831. E vorba, așadar, de tinerețea lui Goethe. Nu-i o sinteză asupra întregii vieți, e doar o reconstituire (pentru care Goethe folosește documente și mărturiile cunoscuților) a anilor de formare, scrisă la începutul bătrâneții. În prefața cărții justifică astfel scopul său: „Căci aceasta este tema principală a unei biografii: să descrie pe om în împrejurările vremii lui și să arate în ce măsură totalitatea lumii i se opune, în ce măsură îl favo-

* Pagini din studiul *Genurile biografice*, aflat sub tipar.

rizează, cum din acestea se formează o concepție despre lume și oameni și în ce chip, dacă este vorba de un artist, poet sau scriitor, concepția lui se răsfrânge din nou în afară. Dar pentru aceasta se cere un lucru greu de atins: anume ca individul să se cunoască pe sine și veacul său, pe sine, în măsura în care în orice împrejurări ar fi rămas același, veacul, ca de unul care a dus cu sine, a determinat și a format deopotrivă pe cel ce i s-a supus sau pe cel care i-a rezistat, în așa fel încât să se poată spune că oricine, dacă s-ar fi născut chiar numai zece ani mai devreme sau mai târziu, ar fi trebuit, cât privește formația lui proprie și influența lui asupra celorlalți, să fi devenit cu totul altul¹.

O idee simplă și, în același timp, o idee esențială despre menirea unei biografii: biografia trebuie să înfățișeze ceea ce este original și ireductibil în om și, în același timp, modul în care lumea în care trăiește îl determină; dacă este artist, biografia lui tre-

buie să arate cum se răsfrânge asupra lumii din afară, prin intermediul operei, modul său de a gândi lumea... Nu-i, repet, o idee cu totul nouă, dar este, în mod cert, o idee sănătoasă pe care Goethe a ilustrat-o în mod exemplar în autobiografia sa. Această mărturisire a fost deseori comparată de comentatorii săi cu aceea a lui Rousseau, fondatorul genului biografic modern. Nici Tudor Vianu nu ocolește, în prefața la traducerea sa, această comparație. E vorba de doi scriitori care au trăit, în bună parte, în același secol, Goethe mai mult (1749-1832), Jean-Jacques Rousseau mai puțin (1713-1778). Între ei este o diferență de o generație, de viziune asupra lumii și, desigur, de sensibilitate și stil. Rousseau promite să ofere lumii prin *Confesiunile* sale o operă fără egal și că ea va spune tot adevărul despre autorul ei, de asemenea fără egal în univers. Un manifest al personalității și al individualismului. Goethe este un *uomo universale* comparabil cu Leonardo da Vinci (Tudor Vianu), un om al totalității. El vrea să cuprindă și să stăpânească întregul, nu fragmentul, particularul, în fine, este un spirit care crede într-o lume a desăvârșirii și frumuseții. Are, evident, conștiința personalității sale, dar n-o vede decât în relație cu lumea din afară și, mai ales, în consonanță cu ceea ce într-un loc numește „lumina mereu activă a naturii”. Rousseau se vede pe sine și în centrul lumii se are numai pe sine ca subiect de confesiune. Lumea din afară este măsurată și judecată în funcție de stările lui de spirit, iar cum stările lui de spirit sunt mai mereu rele, confesiunea lui este în cea mai mare parte un bocet vehement. Un bocet profund, se înțelege, de o sinceritate provocatoare. Je-lania lui anunță o nouă sensibilitate în literatura europeană, o sensibilitate ce a rodit în secolul următor.

Goethe mizează pe plenitudinea și seninătatea greacă și este convins că omul nu-i robul simțurilor și al fatalității, omul se poate construi pe sine însuși prin cultură și prin studiul naturii. I s-a reproșat mai târziu că a golit natura de simboluri (Mircea Eliade) și, în felul acesta, a sărăcit-o, reproș

1 Johann Wolfgang Goethe: *Poezie și adevăr*. Traducere, prefață și note de Tudor Vianu, E.P.L., 1967.

discutabil pentru că în secolul romantismului (secolul al XIX-lea) natura este în literatură și artele plastice un personaj esențial... Este de cele mai multe ori spațiul de securitate al creatorului bolnav, cum i s-a spus în repetate rânduri, de melancolie și incompletitudine. Acest sentiment vine, ne dăm seama, de la Goethe care vorbește mereu în *Poezie și adevăr* de „înțelegerea pasionată” a lucrurilor, de lecția pe care i-o dă natura. În mijlocul ei, se simte totdeauna „robit de simțire” față de lucruri. Lucruri care, zice el la sfârșitul autobiografiei, nu sunt făcute numai din armonii. Ele au în alcătuirea lor intimă și un element demonic răspândit în materia vie și în materia lipsită de viață și se manifestă prin contradicții. Elementul demonic constituie, în concluzie, „o forță a ordinii morale a lumii” și, atunci când se manifestă într-un om, el atacă părțile lui luminoase: „Acest ceva nu era divin, părea lipsit de rațiune; nu era uman, căci n-avea inteligență; nu era drăcesc, căci era binefăcător; nu era îngeresc, căci părea adeseori că arată plăcerea răutăcioasă de a produce oarecare rău. Semăna cu hazardul, căci nu manifesta vreo consecință; amintea providența, căci scotea în relief legături de fapte. Tot ce ne mărginește părea că poate fi pătruns de acest ceva; dădea impresia că poate să se joace în voie cu mediul necesar existenței noastre: concentra timpul și extindea spațiul. Părea că se complăce numai în imposibil și îndepărtează cu dispreț de la el tot ceea ce e posibil. Am dat acestei ființe care apărea printre toate celelalte, pentru a le despărți și a le uni, numele de ființă demonică, după exemplul celor vechi și al tuturor acelora care observaseră: va fi asemănător. Am căutat să mă mântui de această ființă înfricoșătoare, refugiindu-mă, după obiceiul meu, îndărătul unei imagini”. Se înțelege ușor din această teorie că naturile demonice au o mare putere de acțiune în lume („ba chiar și asupra elementelor naturii”) și că nu pot fi stăpânite decât de universul însuși.

Poezie și adevăr vorbește despre biografia tânărului Goethe, dar vorbește, în același timp, despre multe alte lucruri. Din acest punct de vedere nu-i o autobiografie așa cum o înțeleg modernii, concentrată asupra

unui individ. Individul este prilejul unei meditații ample despre Germania și lumea europeană din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de la bolile de care suferă copilul, de cutremurul de la Lisabona, despre războiul dintre nemți și francezi, de Frederic al II-lea și teatrul francez. O narațiune, repet, amplă, cu elemente de biografie, memorii, comentarii literare și morale, note despre viața religioasă și despre educația tinerilor. Goethe nu-și detestă copilăria și nici familia. „Acele timpuri așa de frumoase”, „plinătatea copilăriei”, zice el. Are o biografie plină de evenimente (mai ales fericite), nenorocirile sunt primite cu liniște, lumea din jur este văzută mai ales în alcătuirile ei solide și originale. Autobiograful/memorialistul acordă mult spațiu acestui *le dehors* de care intimiști ca Măine de Biran sunt înfricoșați. Goethe se simte bine în lumea lui și, când este contrariat în așteptări, face exerciții de stoicism. Așa se întâmplă atunci când, în copilărie, este atacat și lovit

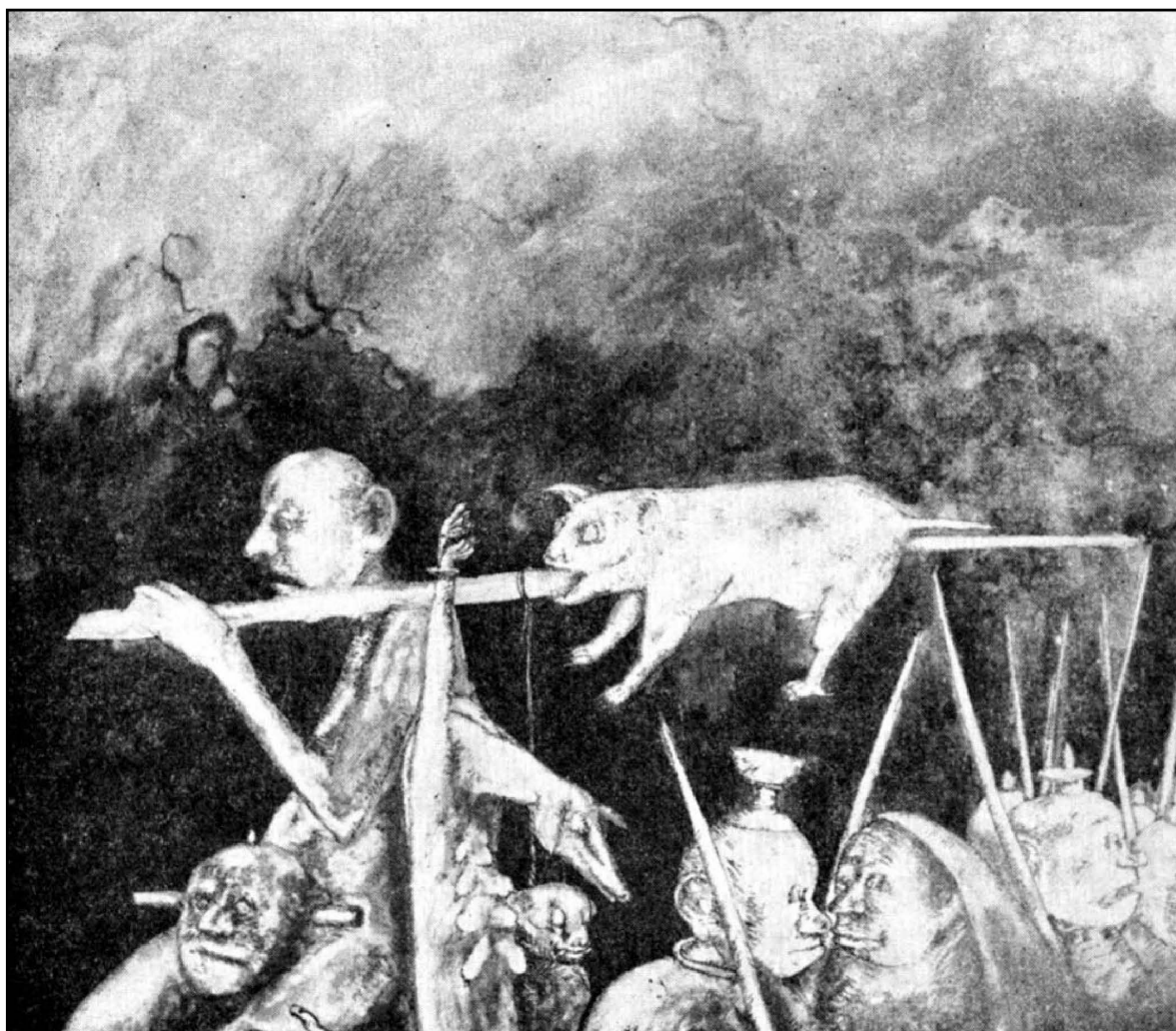
de trei băieți sau când observă că învățătorii timpului își educă elevii cu nuiua și pumnii. Copiii se întrec în puterea lor de a suporta suferința. Goethe își pune și el răbdarea la încercare. Prilej pentru omul matur (are 59 de ani când începe să scrie aceste amintiri) să analizeze sistemul de educație și să fixeze câteva personaje din epocă. Tema esențială a volumului *Poezie și adevăr* este, în fond, descoperirea lumii din afară și, în legătură cu ea, formarea spiritului *cuprinzător* liber. Dar este posibilă această înțelegere și cuprindere a lumii din afară dacă n-ar fi posibilă pregătirea spiritului și cunoașterea de sine? Lucrurile merg împreună.

Sunt de reținut câteva aspecte românești. Bunicul are darul previziunii. Interpretează cu regularitate visele și prevederile lui se împlinesc de regulă. Tatăl este un om sobru, cu o disciplină de fier. Disciplina este impusă și copiilor. Adolescentului Goethe îi place să călătorească prin împrejurimi și, când devine un tânăr cu oarecare autonomie, călătoria este o metodă de inițiere spirituală. Merge în Franța și, pe unde merge, întâlnește oameni și lucruri care-i trezesc curiozitatea. Declamă din Racine fără a ști bine limba. Mai târziu o învață în chip corect și scrie în mai multe dați despre spiritul francez. Ia lecții de scrimă în două stiluri: stilul francez și stilul german. Se îndrăgostește des și face iubitelor sale portrete memorabile (Gretchen, Lili Schonemann), de pildă. Îi place să se îmbrace bine și are întotdeauna o ținută demnă („aveam mai degrabă o seriozitate launtrică, în felul timpuriu de a mă privi pe mine și lumea din jur”). Este interesat de toate, de la gramatică la pictură și arhitectură. Când merge în natură, nu ezită să-și scrie numele pe copaci. Are uneori probleme de digestie. Nu le trece sub tăcere în autobiografie. Doctorul îi dă să înghită sare cristalizată dizolvată în apă și efectele sunt rapide și bune. În pas cu moda, acceptă să poarte o perucă și să joace cărți („o anumită sociabilitate nu se poate concepe fără jocul de cărți”). Poartă pe dedesubt o pereche de ciorapi de piele fină pentru a se feri de țințarii Rinului și, manierat, umblă cu o pălărie fastuoasă sub braț. Ia

lecții de dans cu un maestru care are două fete mari. Tânărul Goethe se îndrăgostește de cea mică, iar cea mare, Lucinda, este geloasă și suferă de o boală ciudată: își imaginează moduri romanțioase de a muri. Fixată asupra elevului Goethe, ea suferă un eșec și, la urmă, elevul trebuie să fugă pentru a ieși din dilema în care a intrat.

Tânărului cu ținută demnă, obsedat de totalitatea lumii, îi place să petreacă lumește, în mediile sociale cele mai variate. Autobiografia sa este plină de petreceri, așa cum este dominată, am precizat deja, de călătoriile sale. Petrece cu prietenii la oraș sau merge la țară unde ia parte la chefurile câmpenești cu fete vesele de țărani și prieteni îndatoritori. Stă de vorbă cu oameni din toate clasele sociale și-i place, în clipe de răgaz, să contemple peisajul, „să-l pân-dească”, vorba lui Tudor Vianu. „Se desfată”, scrie el. Citește mult și, dintr-o operă citită, culege ce trebuie și pune ceva de la sine. Se logodește și descrie, acum, după atâta vreme, starea de logodnic („pentru un om cu o viață morală, aceasta este cea mai plăcută dintre toate amintirile sale; e dulce să-ți amintești acele sentimente care nu se pot exprima și nu se pot tălmăci”). Admiră „tăcuta rodnicie”, cultivă „sânguința liniștii” și „bucuroasa modestie”. Morala sa se bazează pe „afinitățile electivă”, iar strategia lui, ca scriitor, pornește de la „temeiul lucrului”. Strategia lucrului bine gândit și bine făcut.

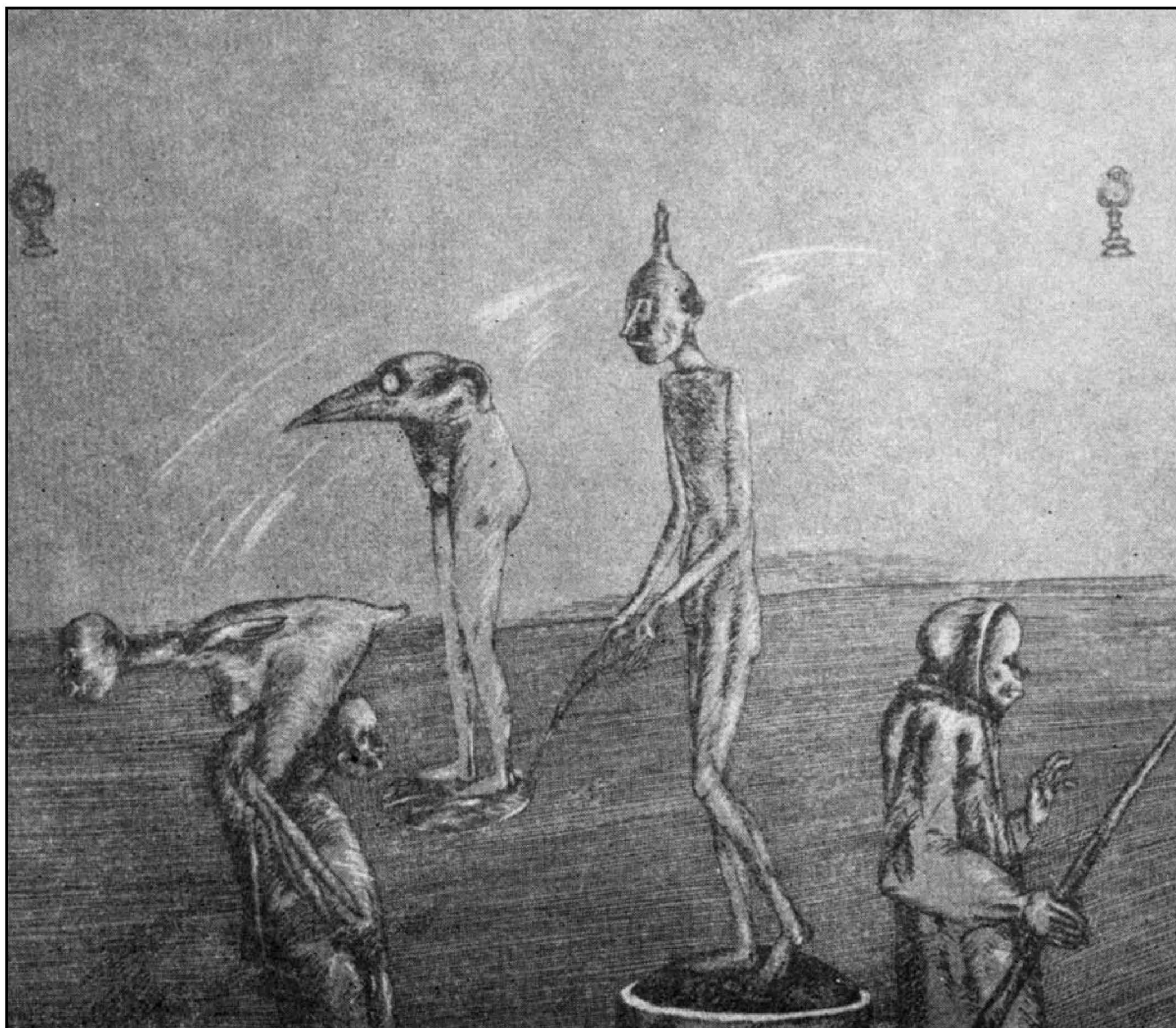
Tânărul Goethe este, cum ar zice Noica, un om bine alcătuit pe dinăuntru și pe dinafară. Toate conceptele lui morale și estetice au o anumită ordine și stabilitate. Este, în toate, un creator care vede de sus, de la etajul unei viziuni universale, și el însuși este opera voinței, creația sa. Cel puțin așa par lucrurile când îi citești proza confesivă. Un om care *se face* și care își stăpânește bine simțurile, gândurile, acțiunile. A cunoscut în existența sa destule nenorociri, dar nu are, s-ar părea, sentimentul acut al tragicului. Goethe a scris totuși un roman epistolar despre dezgustul de viață (*Suferințele tânărului Werther*), care a avut un succes enorm. Atât de puternic încât a creat nu

numai un curent literar, dar și un fenomen de viață: *Wertherismul*. Această mică operă, scrisă în patru săptămâni, într-o stare aproape inconștientă, a găsit un orizont de așteptare rodnic, pe care autorul îl explică astfel: „Efectul acestei cărți a fost mare, ba chiar enorm, pentru că se producea tocmai la timpul său. Căci după cum este nevoie numai de o bucă de iască pentru a face să se aprindă o mare încărcătură de pulbere, tot astfel explozia provocată în public de opera mea a fost atât de puternică, deoarece tineretul vremii se minase singur, și zguduitorul a fost atât de mare, pentru că fiecare a ajuns să izbucnească din pricina năzuințelor lui exagerate, a pasiunilor nesatisfăcute și a suferințelor lui închipuite. Nu i se poate cere publicului să primească o operă a spiritului într-un mod pur spiritual.

Atenția publicului se orienta numai asupra cuprinsului, asupra materiei, așa cum observasem și la prietenii mei, și pe deasupra mai acționa și vechea prejudecată, rezultată din demnitatea unei cărți tipărite, că o astfel de carte trebuie să aibă neapărat ura scop didactic. Adevărata plasmuire artistică n-are însă nici un scop. Ea nici nu încuviințează, nici nu veștejește ceva, ci se mulțumește să dezvolte un șir de sentimente și acțiuni, luminându-le și lămurindu-le”.

Mulți dintre cititorii ei s-au sinucis, imitând astfel destinul eroului principal, alții au încercat s-o imite, dând variante mai optimiste. Un scriitor contemporan, Nicolai, a scris, de pildă, un roman - *Bucuriile tânărului Werther* - în care eroul iese până la urmă biruitor: ratându-și sinuciderea, înduplecă în cele din urmă pe Lotte și se căsătorește cu

ea... Goethe se amuză de această răsturnare de situație. A scris cartea pornind de la o experiență personală, mărturisește el, dar și influențat de un caz real: moartea tânărului Jerusalem, îndrăgostit de soția prietenului său. Efectul cărții a fost și de altă natură, arată Goethe. Multe femei tinere s-au recunoscut în eroina romanului, și aceste „multiple Lotte” au început să chinuiască, cu indiscreția lor, pe autor. Ele voiau să afle cine este adevărata Lotte și, ca să scape de ele, autorul pleacă incognito într-o lungă călătorie. Inutil. Oriunde ajunge, scriitorul dă peste acești cititori curioși care nu acceptă ideea că opera poate fi o pură închipuire. Ei vor să identifice modelele realului. Prilej pentru Goethe de a face reflecții, jumătate amuzante, jumătate îngândurate, despre prăpastia care desparte pe autori de publicul lor...

În timp ce scrie aceste istorii din tinerețea sa, autorul se gândește la posibilitatea biografiei de a surprinde și explica în chip convingător formarea și evoluția unui individ. Aceasta este în fond tema prioritară a autobiografiei. Este numai în parte sceptic. Sunt, într-adevăr, multe lucruri greu de cuprins și greu de explicat, zice el, și atunci i se pare că este mai bine să le îndepărteze de la sine, cum ar fi gândul infinitului și al necuprinsului. Dar pentru câtă vreme? Gândul necuprinsului se întoarce, oricum, în autobiografia lui Goethe, iar infinitul, ca și finitul, efemerul, nu-i dă pace. Necuprinsul, infinitul și toate celelalte care îi întovărășesc viața încă din copilărie. Privind în urmă, acum, la 60 de ani, când încearcă să-și reconstituie drumul pe care a mers, Goethe scrie o propoziție profetică: *voința noastră este o prevestire a faptelor noastre*. Pu-

ține biografii, adaugă el, pot înfățișa „progresul absolut, liniștit și neîntrecut al unui individ”. Cele care reușesc sunt puține, dar dacă reușesc, înseamnă că *a face* poate să învingă pe *cum facem* din mintea noastră nu totdeauna liberă. Goethe se joacă puțin, am impresia, cu aceste nuanțe. Pe de o parte, el acceptă că ceea ce este de făcut este cuprins în noi și este prevestit de voința noastră, pe de alta, aduce corectivul că modul *cum să facem* „atârnă rareori de voința noastră” ... O explicație ar fi că viața noastră este compusă, spune tot el, „la fel cu întregul căruia îi aparținem [...] într-un mod greu de înțeles, din libertate și necesitate”². Două noțiuni pe care filosofii secolelor XIX și XX le-au asociat și disociat în repetate rânduri din puncte de vedere diferite. Goethe le judecă în funcție de acel „progres absolut, liniștit și neîntrecut” care constituie identitatea și evoluția unui individ. Nu-i, oare, aceasta chiar tema autobiografiei sale și, în genere, tema oricărei autobiografii? Așa s-ar părea. Oricum, Goethe tinde spre această ecuație a vieții interioare cu voința lui puternică, bine mobilată și bine susținută de filosofia sa de viață.

Este, prin toate acestea, mă întreb, confesiunea din *Poezie și adevăr* un model al genului? Este și nu este, așa răspunde fără să mă joc cu vorbele. Este pentru că autobiografia lui Goethe a fost citită, cum am arătat, timp de două secole și mai bine, constituind un manual de învățătură, un ghid moral și intelectual, în fine, un canon pentru mulți. Pentru cei, oricum, care tind la universalitate și cred că destinul omului depinde într-o bună măsură de voința lui. Autobiografia mai poate fi luată, tale quale, ca model azi din mai multe motive, în primul rând pentru că biografia lui Goethe este irepetabilă și, în al doilea rând, pentru că eroul autobiografiei a devenit din ce în ce mai puțin convins că un om care gândește bine poate să învingă circumstanțele.

Sunt și alte argumente pe care nu le aduc în discuție pentru că nu acesta este, în fond, subiectul studiului meu. Închei, spunând că judecata în raport cu structura, stilul, com-

poziția, tipologia din interiorul confesiunii și extraordinara ei varietate de preocupări, această operă subiectivă este, în fond, un roman autobiografic, ceea ce înseamnă: un roman de familie, un roman de atmosferă, un roman eseistic despre nașterea creatorului, în fine, un roman de reflecție morală și existențială. Ezit să spun: un roman al geniului tânăr, pentru că naratorul, să se observe, nu se poartă ca un geniu. Copilul, adolescentul, tânărul Goethe se poartă aproape ca oricare altul în condiția existenței sale. Conștiința geniului și sentimentul că asistă la miracolul formării unui geniu de o neobișnuită vitalitate și putere de cuprindere o are cititorul. Un cititor special din multe puncte de vedere. El trăiește în altă istorie, are o altă *forma mentis* și alte gusturi literare și nu mai crede atât de ușor în puterea geniului de a se construi pe sine. Acest lector sceptic păstrează totuși un mare atu, când se decide, dacă se decide, să citească *Poezie și adevăr*; el știe dinainte că acela care a scris această operă celebră nu-i un autor oarecare, este cel care a scris *Faust* și că generațiile anterioare au văzut în el un mare creator, unul dintre creatorii umanismului european. Cu acest sentiment se apucă să citească autobiografia lui Goethe și rămâne surprins să descopere că marele creator suferă din când în când indigestii, se apără de țăntării Rinului și, când bea vin roșu, are senzația că gâtul i se îngustează. Ce să mai zică atunci când află că, în tinerețe, autorul lui *Faust* scrie, la comandă, ode funebre pentru a câștiga un ban sau a satisface cererea cuiva din anturajul său? Unde se află în acest timp *omul universal*, geniul plin de măreție? Cu acest sentiment de contrarietate continuă să citească lectorul *semantic* («semiozic») - de care vorbește Umberto Eco - autobiografia lui Goethe și să caute în faptele mărunte ale existenței semnele unui mare spirit, în timp ce celălalt lector («semiotic») încearcă să definească modul în care se configurează structurile interioare ale acestui discurs vechi de aproape trei secole.

2 Op. și ed. cit., III, p. 40.